
K POMÍSTNÍM JMÉNŮM MĚŘIČNÍ, OSMIMĚŘIČNÉ, PŮLVRTLOVÁ ATD.

NA MORAVĚ A V ČESKÉ ČÁSTI SLEZSKA

STANISLAVA SPINKOVÁ

ON THE ANOIKONYMS MĚŘIČNÍ, OSMIMĚŘIČNÉ, PŮLVRTLOVÁ, ETC.

IN MORAVIA AND IN THE CZECH PART OF SILESIA

The item focuses on Moravian and Silesian anoikonyms that reflect the original land acreage. The author pays attention mainly to the names formed from adjectives. One of the aims of the paper is to illustrate the geographical distributions of suffixes and to present the findings of the research on maps.

Keywords: onomastics, anoikonym, land acreage

V letošním roce se dožívají významného životního jubilea dvě významné osobnosti české onomastiky. V polovině ledna 2019 oslavil své 85. narozeniny prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc., d. h. c., na začátku února pak dosáhla 70 let věku prof. PhDr. Jana Pleskalová, CSc. Oba působili dlouhá léta na jednom z pracovišť brněnského Ústavu pro jazyk český ČSAV. Během změn na začátku 90. let 20. století přešli oba na Masarykovu univerzitu. Postupně se stali vedoucími pracovníky brněnských univerzitních bohemistických pracovišť, Rudolf Šrámek na katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Jana Pleskalová v Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Oba jubilanti jsou mně v mém prozatím krátkém onomastickém životě velkou inspirací.

1

V knize *Život ve slovech, slova v životě* (Kloferová–Šípková, eds.) jsem se v kapitole „Provazce a odměrky“ zabývala apelativními názvy měrných

jednotek a také tím, jak se téma měření odráží v bohatství propriální sféry jazyka (Spinková 2018: 182–190).

Etymologický výklad některých názvů měrných jednotek používaných (nejen) na našem území podala Pavla Valčáková (2008a, 2008b). V článku věnovaném *korci* (Valčáková 2008b) cituje mj. z *Etymologického slovníku hebrejštiny*: „...od středobabylonského období se plocha pozemků měřila podle množství, hmotnosti zrní, potřebného k jeho osetí [...] Původní název nádoby dal název míře, rovnající se obsahu nádoby. Tento sémantický vývoj je u názvů dutých měr běžný i ve slovanských jazycích. [...] Míry [...] byly užívány především při obchodování a obchod, ke kterému patřilo mj. také měření a míry, měl svá pravidla. Těm se podřizovaly i všechny průvodní jevy, tedy i přejímání odborné terminologie.“

V článku *K anoikonymům Čtvrtě, Protičtvrtí, Tříčtvrtníky apod. na Moravě a v české části Slezska* (Spinková 2015: 331–336) jsem věnovala svou pozornost pomístním jménům¹⁾ (dále PJ), která mohou mít souvislost s vyměřováním půdy a zároveň v sobě obsahují etymony *-čtvrť-/čtvrť-*. Vynechala jsem ale PJ adjektivní, tj. PJ obsahující adjektivum jako přívlastek, např. *Čtvrtní díly od vinohradů* (pro pole ve Veletinách UH), a také PJ, která jsou adjektivy jen formálními, vznikla elipsou substantivní části dvojslovného spojení jako PJ *Třeštvrtní* (pro pole v Soběsukách KM), tedy osamostatněním a substantivizací adjektiva ze spojení typu *tříčtvrtní pole*.

V tomto příspěvku se zaměřuji na adjektivní a formálněadjektivní anoikonyma, jež mohou být motivována výměrou objektu a obsahují i jiné etymony než jen *-čtvrť-/čtvrť-*.

1 Pomístní jméno nebo též anoikonymum je „název neobydleného objektu tradičně definovaný jako vlastní jméno neživého přírodního objektu na Zemi, který není určen k obývání a je v krajině pevně fixován“. Tak definuje pomístní jméno ve shodě se Základní soustavou a terminologií slovanské onomastiky (Svoboda, 1973) Jana Pleskalová v Novém encyklopedickém slovníku češtiny (srov. heslo *pomístní jméno* na czechency.org). Jde tedy o jména obdělávaných i neobdělávaných pozemků (polí, luk, lesů), terénních útvarů (kopců, údolí, skal), vod (potoků, řek, studánek, rybníků, jezer), v krajině nápadných stromů, které nezřídka slouží jako výrazné orientační body; dále také objektů, které v krajině utvořil člověk, jako jsou cesty, mosty, doły, lomy, pískovny, skládky a stavby, jež nejsou určeny k obývání – tedy kostely, kapličky, rozhledny, trigonometrické body apod.

2

Jako zdroj materiálu pro svůj příspěvek jsem využila soubor PJ archivovaný v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně. Podrobnější informace o sběru tohoto materiálu a také o jeho postupném zpracovávání v rámci projektu Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku (dále SPJMS) jsou obsaženy v článcích Rudolfa Šrámka *Soupis pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, jejich druhové znaky, příprava a koncepce lexikografického zpracování* (v letech 1964–1993) (2010: 10–47) a Mileny Šipkové *Pomístní jména a jejich zpracování ve Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (2010: 48–78). Slovník je od roku 2014 zveřejňován v elektronické podobě na stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Utvářenost souboru moravských a slezských anoikonym zpracovala Jana Pleskalová ve své monografii *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (1992).

Moravský a slezský anoikonymický materiál srovnávám též se stavem na území Čech a Slovenska, pokud jsou k tomuto stavu informace dostupné v onomastické literatuře.⁽²⁾

2.1 Doklady PJ jsou v textu příspěvku ponechány v podobě autentických zápisů.⁽³⁾ Vzhledem k tomu, že anoikonymický materiál v brněnské databázi pochází z větší části z korespondenční ankety, a PJ tedy v mnoha případech nezapisovala osoba poučená o zásadách zápisu jazykového (nářečního) materiálu, nemohu se spoléhat na zcela věrné zachycení hláskových jevů, srov. např. záznamy PJ *Sedmičtvrtní* pro pole v Obědkovicích PV a *Sedmištvrtní* pro pole v Dřevohosticích PR (nářeční zápis pořízený školeným explorátorem by v obou případech ve shodě s nářečím v obcích byl *Sedmištvrtní*). Proto se hláskovými jevy v tomto článku zabývám pouze okrajově a nechci v tomto směru vyvozovat žádné plošné závěry.

2 Do budoucna počítám s možností srovnání s materiálem v databázích Slovníku pomístních jmen v Čechách a Lexika slovenských terénnych názvov, které jsou nyní postupně zveřejňovány online.

3 Toto neplatí pro text v legendě k doprovodným mapám. Pro přehlednost mapových zobrazení bylo nutno pravidelné hláskové změny standardizovat.

2.2 Některé výsledky analýzy pomístních jmen shrnují též na mapách. K jejich správnému čtení je třeba uvést následující:

Značky na mapách představují jednotlivé obce. Pod jednou značkou se může skrývat jedno či více PJ, např. značka pro obec Dobruška PR platí pro dvě PJ: *Přední měřiční* a *Zadní měřiční*, značka obce Žalkovice KM platí pro PJ *Čtvrtné louky* i *Čtvrtné louky za vodou* (ve všech těchto případech pojmenování odkazují k poli). Jednotlivou obcí se rozumí obec se statutem správní samostatnosti. Např. PJ *Třivrtlove* pro pole bylo zaznamenáno v Domoradovicích, obec však není správně samostatná, ale spadá pod Hradec nad Moravicí OP. V textu příspěvku jsou Domoradovice lokalizovány jako Hradec nad Moravicí OP (Domoradovice) a program generující ve Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku mapy zahrne PJ z Domoradovic pod značku Hradce nad Moravicí OP. Obdobně jsou značena i PJ v ostatních obcích bez správní samostatnosti, jako jsou např. Bělkovice-Laštiny OL (Laštiny) – zde pole jménem *Půlvrtlová* – nebo Holešov KM (Všetuly) – zde pole s názvem *Vrtlový padělký* – příp. Olomouc OL (Týneček) – zde louka s PJ *Na měřičním* – atd.⁽⁴⁾

2.3 Zkratky uváděné na mapách a za názvy obcí (např. KM, OL, PR) označují okresy; v mapách představují skutečnou polohu okresních měst.⁽⁵⁾ V projektu SPJMS rozlišujeme následující okresy (a jim odpovídající zkratky): BK – Blansko, BM – Brno(-město), BO – Brno-venkov, BR – Bruntál, BV – Břeclav, FM – Frýdek-Místek, HO – Hodonín, JE – Jeseník, JH – Jindřichův Hradec, JI – Jihlava, KA – Karviná, KM – Kroměříž, NJ – Nový Jičín, OL – Olomouc, OP – Opava, OV – Ostrava, PR – Přerov, PV – Prostějov, SU – Šumperk, SY – Svitavy, TR – Třebíč, UH – Uherské Hradiště, UO – Ústí nad Orlicí, VS – Vsetín, VY – Vyškov, ZL – Zlín, ZN – Znojmo, ZR – Žďár nad Sázavou.

4 Toto zjednodušení je vynuceno technickými možnostmi pouze při zobrazení na mapách, nijak se neprojeví ve statistikách, textech apod. Program Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku dále skýtá možnost zobrazení na mapách s různými podkladovými vrstvami; více o tom viz Čižmárová (2010: 79–93, zvl. 90–92), ji komentované příkladové slovníkové heslo ČERTORYJE33 f. // ČERTOREJ/ČERTORAJ4 m. je dostupné též online na <https://spjms.ujc.cas.cz/entry/18304>.

5 S výjimkou okresu Brno-venkov, jemuž odpovídá zkratka BO. Správním centrem tohoto okresu je Brno, které ovšem tvoří samostatný okres Brno-město (zkratka BM).

2.4 Území Moravy a české části Slezska, na kterém byl sběr proveden plošně – tj. s tradičním českým obyvatelstvem, je na mapách vyplněno bílou barvou.⁽⁶⁾ Šedá barva signalizuje oblasti s dřívější převahou německy mluvícího obyvatelstva, ve kterých po r. 1945 vlivem odsunu došlo k přetržce kontinuity obyvatelstva, a tudíž i k obměně anoikonymie.⁽⁷⁾

3

Sledovaná PJ motivovaná výměrou objektu vznikla na základě souvislosti s množstvím osiva, které se zpravidla využilo k osetí pojmenovávaného objektu. PJ tu navazují na apelativní názvy měrných jednotek *měřice* a *měřička*, dále *provaz* a *provázek* a také na měrné jednotky s významem ‚čtvrťina‘, jež mohou být domácího původu (českého, slovanského) s etymonem *-čtvrť-/čtvrť-*, nebo přejaté z němčiny s etymonem *-v(ě)rt(e)l-*. Na Moravě a ve Slezsku byl zaznamenán výrazně nižší počet adjektivních nebo formálněadjektivních jmen s etymonem *-čtvrť-/čtvrť-* ve srovnání se jmény jako *Čtvrťe* nebo *Čtvrtky*. Poměr PJ typu *Zadní měrice* nebo *Věrtele* a PJ adjektivních nebo formálněadjektivních je vyrovnanější.

Příkladem obce, v jejíž anoikonymii se nachází hned několik PJ sledovaného typu, jsou Dobřčice PR. V nejvýchodnější části katastru obce při hranicích s Beňovem, Kostelcem u Holešova a Starou Vsí, tedy nejdále od zastavěné části Dobřčic, se směrem od západu k východu setkáváme mj. s objekty zvanými *Přední pětištvrtní*, *Přední měřiční*, *Zadní pětištvrtní*, *Zadní měřiční*, *Přední štvrťový*, *Zadní štvrťový* a *Vrtlový*, srov. náskres katastru ze soupisu (obr. 1). Z jiné mapy (přiložené k soupisu PJ vyplněnému v rámci korespondenční ankety) vyplývá, že po vybudování JZD a scelení orné půdy do honů se pro tuto oblast užívala PJ honů *Pětičtvrtní* a *Vrtlová*. I v rámci jediné obce se tu projevuje bohatství utvářenosti anoikonym.

6 Databáze SPJMS disponuje materiálem z 96 % tohoto území. Komentář ke stanovení česko-moravské hranice v rámci projektu SPJMS viz M. Šípková (2010: 51).

7 Na těchto územích většinou nebyla provedena soupisová anketa, dostupný materiál pochází zpravidla z doplňkových sběrů a diplomových nebo disertačních prací. Jde o Jesenicko, Bruntálsko a části okresů Svitavy, Šumperk, Olomouc, Opava, Nový Jičín, Jihlava, Jindřichův Hradec, Znojmo a Břeclav.

OBR. 1

Pomístní jména objektů ve východní části katastru Dobřčic PR, zdroj: Soupis pomístních jmen Dobřčic PR, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., dialektologické oddělení, Brno

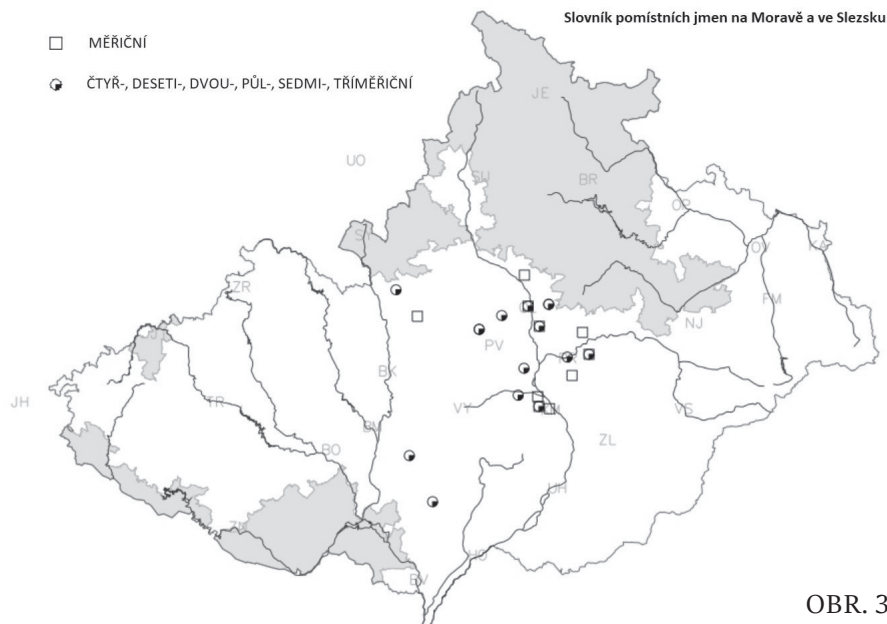
3.1 Plošná míra měřice se vyvinula ze stejnojmenné objemové míry. Odpovídala asi 60 l osiva, jímž se osela orná půda o ploše cca 0,2 ha. Podle Gustava Hofmanna (1984) patřila měřice na Moravě k rozšířenějším užívaným jednotkám. Sledovaná PJ mohou navazovat též na měrnou jednotku měřička. V převážné většině jde o pojmenování objektů s ornou půdou. V anoikonymickém materiálu pro tento příspěvek se nacházejí jak adjektiva odvozená, tak utvořená kompozicí.

S měrnou jednotkou měřička souvisí např. pojmenování *Měřičkovy* pro pole v Lutíně OL nebo ve Vincencově PV, dále *Měřičková* pro pole v Prostějovických PV nebo hon v Seničce OL a také *Měřičkové* pro hon v Čelechovicích na Hané PV.

PJ se sufixem -ov(ý) navazující
na měrné jednotky měřice
a měřička

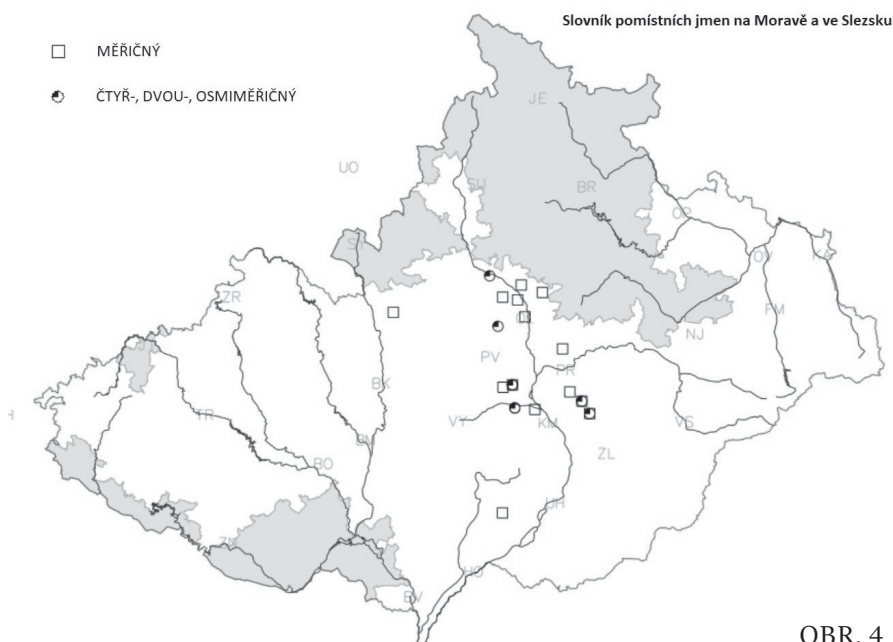
3.1.2 Ve zkoumaném anoikononymickém materiálu jsou doloženy kompozitní formace se zadním členem utvořeným od substantiva *měřice*; případ utvoření od substantiva *měřička* zaznamenán nebyl. Přední člen takových kompozit je vždy denumerální. Častější jsou obce, v jejichž anoikononymii byly zachyceny formace se sufixem *-n(i)* a předním členem *tří-*, *sedmi-*, příp. *půl-*, *dvou-*, *čtyř-* a *deseti-*. Jako příklad uveďme obec Bukovany OL, v jejíž anoikononymii nacházíme pojmenování polí *Třimjeřeční* a *Sedmimjeřeční*, dále obec Oplocany PR s PJ *Třiměřiční*, nebo obec Malá Roudka BK, do jejíhož katastru náleží i pole označované jako *Dvóměřeční*. V Olomouci OL (Týnečku) bylo zachyceno i PJ s jinou strukturou, jedna z luk nese předložkový název *Na dvouměřečním*. Se sufixem *-n(y)* jsou v materiálu SPJMS doložena kompozita sledovaného druhu s předním členem *tří-*, *pěti-* i *dvou-*, *čtyř-* nebo *osmi-*. Např. v soupise pro obec Obědkovice PV figurují PJ *Štyřměřičny* a *Osmiměřičny* (vedle derivovaného *Měřičny*).

OBR. 3

PJ se sufixem *-n(i)* navazující na měrnou jednotku měřice utvořená jednak derivací, jednak kompozicí

3.1.3 Zkoumaná PJ byla zapsána koncentrovaněji v oblasti středního toku řeky Moravy. Častěji se setkáváme s formacemi odvozenými sufixem *-n(ý)* a méně často s kompozity se zadním členem *-měřičn(ý)*. U formací odvozených, resp. složených pomocí sufixu *-n(i)* je tomu obráceně.

OBR. 4

PJ se sufixem *-n(ý)* navazující na měrnou jednotku měřice utvořená jednak derivací, jednak kompozicí.

3.2 Jak jsem uvedla už ve svých dřívějších pracích (Spinková 2015: 331–336; 2018: 187–188), není snadné interpretovat motivaci anoikonym s etymony *-čtvrť-/čtvrť-* pro široké užití pojmu čtvrt v každodenním životě v minulosti i dnes; viz dále též v bodě 3.5 a 3.5.1.

3.2.1 Adjektiva v anoikonymech derivovaná z názvu měrné jednotky čtvrt jsou na Moravě a ve Slezsku řídka. Jsou utvořena sufixem *-n(i)*, *-n(ý)* nebo *-ov(ý)*.

3.2.1.1 Všechny zaznamenané případy se sufixem *-n(i)* a *-n(ý)* jsou adjektiva ve funkci přívlastku. PJ, která je obsahují, jsou rozptýlena v různých částech Moravy. Jde o anoikonyma *Čtvrtní louka* v Popelíně JH, *Čtvrtní podílky* v Krumvíři BV a *Čtvrtní díly od vinohradů* ve Veletinách UH (poslední dvě jména se vztahují k polím); dále pak PJ pro pole *Čtvrtné díly od obory* ve Veletinách UH a PJ *Čtvrtné louky* a *Čtvrtné louky za vodou* v Žalkovicích KM.

3.2.1.2 Adjektivum odvozené ze jména měrné jednotky sufixem *-ov(ý)* bylo zapsáno pouze v Dobřčicích PR, a to jako řídící člen dvouslovných PJ *Přední štvrťové* a *Zadní štvrťové*. Jak vyplývá z nákresu katastru obce, objekty leží blízko sebe, ale nejde zřejmě o jeden objekt rozdělený na dvě části. PJ *Čtvrťový* pro potok v Pitíně UH je depropiální původu, výměrou motivováno není, srov. dále v bodě 3.5.2.

3.2.2 Také složená adjektiva se tvoří od názvu měrné jednotky *čtvrť*. V několika středomoravských obcích (soustředěněji v okrese Přerov, s přesahem do přilehlých okresů Olomouc a Kroměříž) jsou součástí tamní anoikonymie kompozita *tříčtvrtní*, *pětičtvrtní*, *sedmičtvrtní*; např. ze Soběsuk KM je doloženo jméno pole *Třeštvrtní*, obdobná jednoslovná PJ byla zapsána i v Záříčí KM, Veselíčku PR nebo Zábeštní Lhotě PR. Nejčastěji výzkum zachytil jednoslovné jméno *Pětičtvrtní* (v různých obměnách zápisu), a to v Blazicích KM, Lutopecnech KM (Měručkách), Zábeštní Lhotě PR a Grygově OL. Jak bylo zmíněno už výše, v Dobřčicích PR se setkáváme s PJ *Přední pětištvrtní* a *Zadní pětištvrtní*; objekty, k nimž se tato označení vztahují, sice leží ve stejné části katastru, ale nesousedí spolu, od sebe je dělí jiné pole s názvem *Přední měřiční*. V Obědkovicích PV bylo v době sběru v úzu anoikonymum *Sedmištvrtní*. Formace se sufixem *-n(ý)* byla

OBR. 5

PJ, která motivačně souvisí
s měrnou jednotkou čtvrt

3.3 Další měrnou jednotkou s významem ‚čtvrt, čtvrtina‘ byl větel. Množstevně odpovídal čtvrtině korce. Zatímco v moravské a slezské anoikonymii máme odraz používání měrné jednotky větel, korec tu stopu, na rozdíl od pomístních jmen zachycených na území Čech (srov. Štěpán 2016: 146–147), nezanechal.⁽⁸⁾

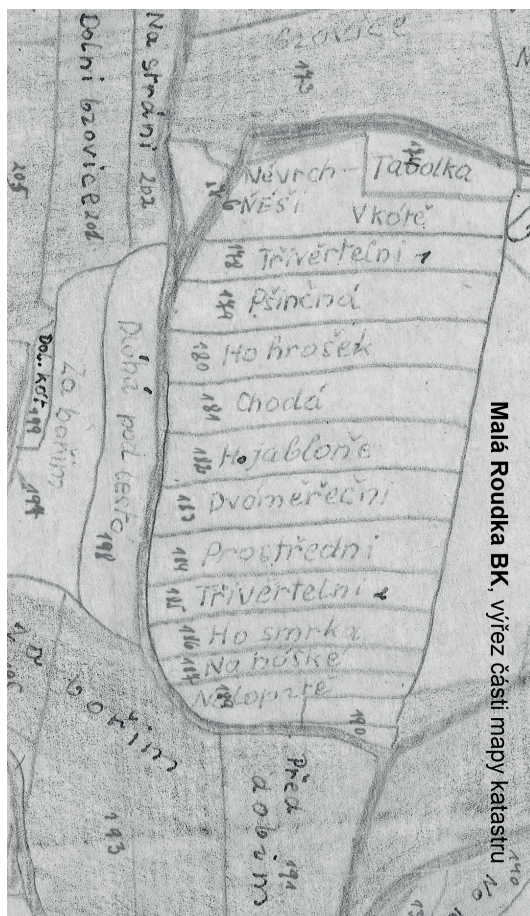
8 V SPJMS nemnohá jména jako *Korečnice*, *Korečník* mají souvislost spíše s mlýnským kolem určitého typu; srov. též Machek 1968: 277.

3.3.1 Podle množství zrna, které bylo třeba k osetí jednoho dílu pole, byla pojmenována polní trať *Věrtelni paděлке* v Malém Hradisku PV. Jako příklad formálněadjektivních PJ lze uvést kompozitum *Třivěrtelni* – v Malé Roudce BK jsou takto pojmenována hned dvě různá pole.

OBR. 6

PJ *Třivěrtelni* (2×, pod číslem 178 a 185) a *Dvóměřeční* (1×, pod číslem 183) na nákresu části katastru Malé Roudky BK.

Zdroj: Soupis pomístních jmen obce Malá Roudka BK, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., dialektologické oddělení, Brno

3.3.2 Početnější jsou anoikonyma navazující na redukovanou podobu *vrteľ*. Podle Stefana Michaela Newerkly (2011: 235) se apel. *vrteľ* u nás vyskytuje poprvé v Postile Jana Rokycany (ve vydání k roku 1659), a to ve

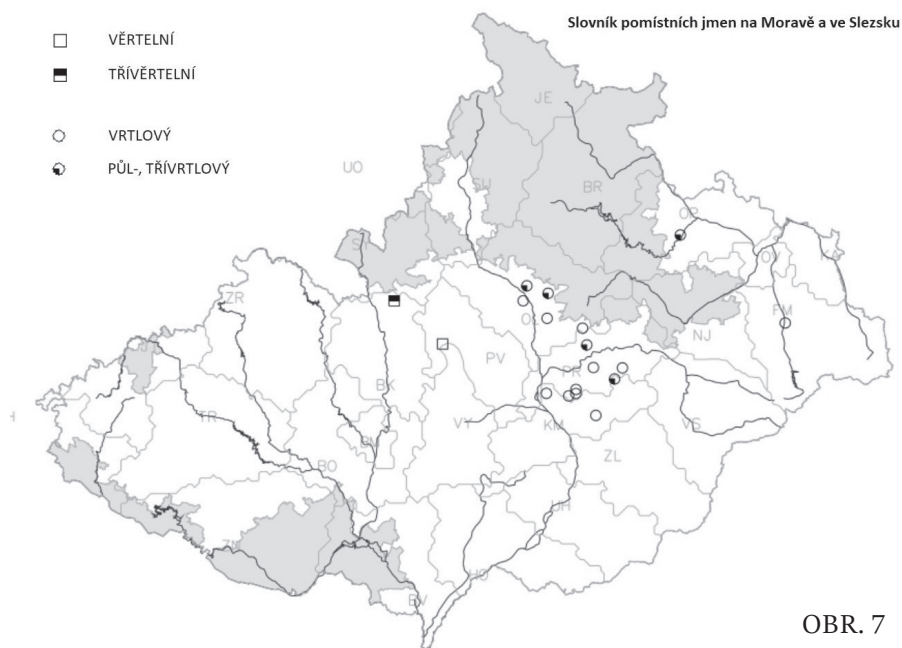
významu obilní míry v pasáži o nepoctivosti trhovců při prodeji. Redukovanou podobu dokládá např. i *Historický slovník slovenského jazyka* 6 (2005: 344; z Prievidzy), dokonce pouze ve významu ‚plošná míra‘, nikoli v širším významu jedné třetiny něčeho.

V Archivu lidového jazyka uchovávaném v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně nalezneme doklady tohoto apelativa z oblasti východomoravských a slezských nářečí – jak ve významu objemové, tak plošné měrné jednotky.

3.3.2.1 Na rozdíl od adjektiv v anoikonytech odvozených od apel. *věrtel* jsou všechna adjektiva ve zkoumaném materiálu z redukované formy *vrtel* utvořená pomocí sufixu *-ov(ý)*. Většinou se jedná o jednoslovné názvy objektů s ornou půdou, které jsou tedy adjektivy jen formálně, srov. PJ *Vrtlový* v Horce nad Moravou OL a v Záříčí KM; dále *Vrtlová* v Bystrovaněch OL, ve Velkém Újezdě OL, v Pavlovicích PR, v Dobřčicích PR. V Přestavlkách PR bylo zapsáno předložkové anoikonymum *Na vrtlové* pro pole. Méně časté je zapojení adjektiva *vrtlový* do přívlastkového PJ, takovým příkladem jsou anoikonyma *Vrtlový mesílka* z Dolních Nětčic PR, *Vrtlové padělký* ze Říkovic PR a *Vrtlový padělký* z Holešova KM (Všetul).⁽⁹⁾

3.3.2.2 Ve zkoumaném materiálu navazujícím na apel. *vrtel* jsou zastoupeny i kompozitní formace, častěji s denumerálním předním členem *tří-*. Ve Slezsku bylo zapsáno PJ *Třívrtlove*, nalezneme ho v soupise obce Hradec nad Moravicí (Domoradovice), z Moravy jsou femininní anoikonyma *Třévrtlová* (tak v Blazicích KM), resp. *Třívrtlová* (tak ve Štěpánově OL a Veseříčce PR). V Bělkovicích-Laštaněch OL (Laštaněch) se podařilo ještě zachytit už vytrácející se PJ *Pulvrtlová*.

9 Výrazy *mesílka* a *padělký* označují objekty vzniklé (roz)dělením, vyměřením. Patří k výrazům, které dnes už z úzu běžných uživatelů češtiny vymizely, ale dochovaly se v anoikonymické sféře, která do značné míry konzervuje starší stav jazyka.

OBR. 7

PJ navazující na měrnou jednotku věrtel

3.4 Na měrnou jednotku provaz, resp. provázek navazují PJ jména lesů nebo jejich částí. Objekty získaly svá jména podle skutečnosti, že se v minulosti pomocí skutečného provazu vyměřoval úsek lesa, z něhož se těžilo a prodávalo dřevo na otop. Alena Nedělová uvádí ve své anoikonymicky zaměřené diplomové práci z roku 1969, jak probíhala tato činnost v Troubkách PR: „Dřevo se prodávalo na provázky či oprátky. Lesní trať určená na vykácení se rozměřila kroky na podíly. Hranice každého podílu se označily lýskami na stromech. Dřevo rozdělené na provázky se prodávalo veřejnou dražbou.“

3.4.1 Svědectvím toho jsou v databázi SPJMS anoikonyma *Provazne*, resp. *V provaznym* pro les v Hradci nad Moravicí OP (Benkovicích) a *Provázková* pro část lesa Troubkách PR. Nářeční PJ *V provaznym* ze Slezska obsahuje in-

strumentálový tvar ve funkci lokálu, k tomu více viz Bělič (1972: 169); *Český jazykový atlas 4*, položka 202 (2002: 300–302), nevylučuje možnost, že by mohlo jít též o výsledek úženi, nicméně v praxi Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku se tento tvar v této oblasti jako výsledek úženi neinterpretuje, považujeme ho za záležitost morfologickou.

3.4.2 Soupisová akce už na území Moravy a Slezska nezachytila žádné anoikononym s adjektivním či formálněadjektivním kompozitem utvořeným v souvislosti s měrnou jednotkou provaz, provázek či provazec. Jistě však taková PJ v minulosti existovala. Dokladem toho je jedno dnes už zaniklé PJ z Třešti JI, které je evidováno v tereziánském katastru jako *w Poloprowaznich*; v době pořízení soupisu PJ v roce 1972 se v obci už žádný pamětník tohoto jména nenašel.

3.5 Motivace pojmenování jmen (většinou polí), která jsou předmětem tohoto článku, je povětšinou jasná (i respondentům soupisové akce) – alespoň pokud jde o názvy navazující na měrné jednotky měrice, měřička, věrtel a vr-tel. V případě jmen s etymony *-provaz-/prováz-*, v nichž se odráží v minulosti běžný způsob těžby a prodeje dřeva, uživatelé v Troubkách PR ještě byli schopni uvést pravý motiv, v Hradci nad Moravicí OP (Benkovicích) už nikoliv, tam si respondent název mylně spojoval s provázením se po procházkách v pojmenovávaném lese. Složitější je situace u jmen s etymonem *-čtvrť-*. Důvodem je fakt, že nás v každodenním životě obklopuje řada věcí nebo skutečností, které můžeme vztáhnout k nejružnějším (apelativním) pojmenováním s etymonem *-čtvrť-*. Tato mnohoznačnost má za následek i to, že informátoři v soupisech anoikonymického materiálu velmi často nedovedou pomístní jména s etymonem *-čtvrť-* interpretovat. Je až nápadné, jak v některých soupisech respondenti vysvětlují (správně) jména typu *Třívěrtelní*, *Sedmiměřiční* a u jmen s etymonem *-čtvrť-* ponechávají kolonku s výkladem prázdnou. Pokud je výklad nabídnut, nejčastěji je vznik pojmenování mylně spojován s rozdělením nějakého objektu na čtyři části. Pokud bychom na takový výklad přistoupili, dostaneme se do potíží při interpretaci jmen typu *Pětičtvrtní* a *Sedmičtvrtní* – jak lze rozdělit objekt na pět, resp. sedm čtvrtin?

3.5.1 V minulosti probíhala mezi odborníky (historiky i jazykovědci) diskuse o motivaci pomístních jmen, která jsou na našem území velmi častá, jako jsou *Díly*, *Padělky*, *Čtvrtě*, *Čtvrtky* atd. (srov. např. Matějek 1966, 1968, Krč 1967, Utěšený 1966 aj.), a také, jak vůbec (i časově) v minulých staletích postupoval proces zabírání půdy za účelem jejího hospodářského využití a zajištění obživy obyvatelstva obcí (srov. např. Sedláček 1967, 1968 aj.) a jak probíhalo dělení i přidělování půdy. František Krč (1967: 141) popsal proces takto: „Na konci ‚Dílů‘ byla u nás trať zv. ‚Čtvrť‘; je ji třeba klást do pozdější doby, tj. do doby, kdy se u nás lány nebo půllány dělily na čtvrtlány. To mohlo být v 15. až 16. století, kdy se počet obyvatel zvyšoval, a bylo proto třeba větší celky měnit na menší. ‚Čtvrťi‘ byly u nás pouze u 6 gruntů po 9 a 10 mírách výměry. O jejich pozdější funkci svědčí i to, že po ‚Záhumenicích‘ a ‚Dílech‘ byly posunuty blíže k okraji katastru.“ Po určitou dobu se uvažovalo též o možnosti návaznosti PJ *Díly* na slovní zásobu valašské salašnické kolonizace (a rumunštinu), ta byla vyvrácena.

František Matějek (1966: 175) se k problému stavěl opatrně, srov. „Se systémem přidělování půdy souvisí některé již méně obecné názvy, vyskytující se ojediněle v některých vsích. K takovému druhu názvů patří např. *Věrtylke* nebo *Dvóměřice* v Benešově v okrese blanenském. První název souvisí snad s českým názvem *Čtvrtky*, může však znamenat i velikost půdního přídělů, na nějž se vyseje věrtel zrní, právě jako druhý název znamená výměru půdy, na kterou se vysejí dvě měřice.“

Pokud jde o jména *Čtvrtě* a *Čtvrtky* a jejich obměny, tedy jména relativně velkých objektů nacházejících se ve vysokém počtu obcí na našem území, byla vyslovena myšlenka, že jde o objekty původně s rozsahem jednoho čtvrtlánu, a tato myšlenka je platná dodnes.⁽¹⁰⁾ Názvy menších objektů typu *Pětičtvrť* nebo *Sedmičtvrť* a jejich příp. souvztažnost se jmény typu *Čtvrtě* a *Čtvrtky* však, zdá se, dosud pozornosti odborníků unikaly.

3.5.2 Také v materiálu SPJMS ovšem konstatujeme existenci některých anoikonym jako *Čtvrťový* pro potok v Pitíně UH, *Třívrtlová* nebo *Měřecná* pro cesty ve Štěpánově OL, která ve skutečnosti s výměrou nesouvisí. Tato

10 Osobní telefonické sdělení PhDr. Bronislava Chocholáče, Dr., historika na FF MU v Brně.

jména vyjadřují polohu nebo směr, odkud objekty (potok, cesta) vedou či tečou. Konkrétně potok *Čtvrťový* vytéká z polní trati jménem *Čtvrť*, polní cesty *Měřečná* a *Třívrtlová* získaly své jméno podle skutečnosti, že vedou k polním tratím *Měřečné* a *Třívrtlová*. Podobných PJ depropriálního původu bychom našli více, např. *Čtvrtinková cesta* v Chropyni KM je pojmenována podle skutečnosti, že vede podél objektu s PJ *Čtvrtinky*, dále cesta označovaná jako *Čtvrťková u kříže* ve Štěpánově OL vede kolem kříže na pole *Čtvrtky*.

4

Větší část jmen, která stojí v centru mé pozornosti v tomto článku, se vztahuje k objektům v obcích na střední Moravě, v oblasti středního toku řeky Moravy a jejích přítoků (zvl. Bečvy). Jejich výskyt tvoří severojižně orientované areály. Je obecně známo, že severojižní orientace areálů na Moravě je dána tokem řek, které tvoří přirozené hranice; tato skutečnost platí pro areály jak apelativní, tak propriální složky české slovní zásoby.

4.1 Areály formálněadjektivních anoikonym vzniklých na základě souvislosti s výměrou pojmenovávaných objektů a anoikonym, která taková adjektiva obsahují ve funkci přívlastku, jsou následující:

PJ navazující na měrné jednotky měrice a měřička tvoří ve srovnání se jmény navazujícími na měrné jednotky čtvrt a vrtel areál v oblasti středního toku Moravy a jeho přítoků více na západ. Areál výskytu anoikonymických kompozit *-čtvrtní* a *-čtvrtn(ý)* se z velké části překrývá s areálem výskytu anoikonymických odvozenin i kompozit *vrtlov(ý)* i *-vrtlov(ý)*: největší koncentrace je v okrese Přerov. Areál těchto jmen s etymony *-čtvrť/-čtvrť-* zasahuje více směrem na jih do okresu Kroměříž, zatímco areál s etymonem *-vrtl-* více na sever do okresu Olomouc.

4.2 Pro srovnání konstatujeme ještě na závěr, že pomístní jména, která také souvisí s výměrou pojmenovávaných objektů, ale nejsou (nebo jejich části nejsou) adjektivy či formálními adjektivy, tvoří areály v jiných částech území sledovaného v projektu Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve

Slezsku. Např. kompozitní jména objektů, v nichž se spojuje číslovka se substantivem, např. *Pětičtvrť*, *Tříčtvrť*, *Tříčtvrtníky*, jsou koncentrovány doložena na širším Brněnsku. V jižní části střední Moravy (jižněji než jména, která stála v centru mého zájmu v tomto článku) se soustřeďují zase jména jako *Poločtvrť* (např. *Dlůhy pološtvrtě u Békovca Chvalkovice VY*) – v okresech Kroměříž, v jižní části okresu Prostějov, v okrese Vyškov a zasahují okrajově i do okresu Hodonín. Jména typu *Čtvrťky* jsou zachycena na celém území Moravy, ve Slezsku se však nevyskytují vůbec. Pomístní jména *Čtvrť* a jejich obměny jsou ve vysoké koncentraci součástí anoikonými obcí v severojižním pruhu od Svitav po Břeclav a dále také v prostoru mezi městy Brno, Prostějov, Nový Jičín a Břeclav; menší areál tvoří i na jižním okraji okresu Třebíč. Téměř absentují v okrese Zlín, ale byla zapsána i ve Slezsku (podrobněji o tom viz Spinková 2015).

5

Pomístní jména motivovaná výměrou pojmenovávaného objektu se vyskytují na většině území Moravy a Slezska. Ukázalo se, že jména s touto motivací, jež vznikla osamostatněním adjektiva ze spojení typu *měříčné pole*, *třívrtlová role*, a také přívlasková anoikonyma typu *Vrtlové padělky* tvoří kompaktní areály v oblasti středního toku řeky Moravy. Pomístní jména typu *Tříčtvrtné* a *Pětičtvrtní* považuji za názvy motivované výměrou objektu a skutečností, kolik zrna bylo třeba k jeho osetí, nikoliv motivované výsledkem dělení na tři, resp. pět dílů/čtvrtin (dělení celku na pět čtvrtin ani nelze považovat za logické).

Mgr. Stanislava Spinková, Ph.D.

dialektologické oddělení

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Veverí 97

602 00 Brno

spinkova@ujc.cas.cz

LITERATURA

Český jazykový atlas 4

2002 (Praha: Academia), s. 300–302. Dostupné též online <https://cja.ujc.cas.cz/CJA4/>

BĚLIČ, Jaromír

1972 *Nástin české dialektologie* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství), s. 169

ČIŽMÁROVÁ, Libuše

2010 „Tvorba elektronického slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku“; *Acta onomastica* 51, č. 1, s. 79–93

Historický slovník slovenského jazyka 1, A–J

1991 (Bratislava: Veda), s. 78

Historický slovník slovenského jazyka 6, T–V

2005 (Bratislava: Veda), s. 344

HOFMANN, Gustav

1984 *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy* (Plzeň, Sušice: Státní oblastní archiv Plzeň, Muzeum Šumavy)

KRČ, František

1967 „Příspěvek k diskusi o pomístním jméně Díl a Padělek“; *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* 8, s. 140–146

KREJČÍK, Adolf Ludvík

1933 *Rejstřík jmenný a věcný k dílu Augusta Sedláčka „Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách“* (Praha: Česká akademie věd a umění)

MACHEK, Václav

1968 *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Academia), s. 277, 360–361, 684

MATĚJEK, František

1966 „Pomístní jména a hospodářsko-společenský vývoj venkova“; *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* 7, č. 3, s. 172–176

1968 „Padělek – Padělky jako pomístní jméno“; *Onomastické práce* 2, s. 105

NEDĚLOVÁ, Alena

1969 *Pomístní jména na Tovačovsku*. Rukopis diplomové práce (Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Brno), 120 s. a 6 mapových příloh

NEWERKLA, Stefan Michael

2011 *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (Schriften über Sprachen und Texte 7, Frankfurt am Main: Peter Lang), s. 235

NOVÝ ENCYKLOPEDICKÝ SLOVNÍK ČEŠTINY

Czechency.org [přístup 28. 6. 2019]

PLESKALOVÁ, Jana

1992 *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (Jinočany: H&H), s. 83, 92

Příruční slovník jazyka českého

<https://bara.ujc.cas.cz/psjc/> [přístup 28. 6. 2019]

REJZEK, Jiří

2001 *Český etymologický slovník* (Voznice: Leda), s. 706

SEDLÁČEK, August

1923 *Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách* (Praha: Česká akademie věd a umění)

Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku [online] (Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.)

<http://spjms.ujc.cas.cz> [přístup 10. 6. 2019]

Slovník spisovného jazyka českého

<http://ssjc.ujc.cas.cz/> [přístup 10. 6. 2019]

SPINKOVÁ, Stanislava

2015 „K anoikonymům Čtvrtě, Protičtvrtí, Tříčtvrtníky apod. na Moravě a v české části Slezska“; in K. Balleková – L. Králik – G. Múcsková (eds.): *Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty* (Jazykovedné štúdie XXXII, Bratislava: Veda), s. 331–336

2018 „Provazce a odměrky“; in S. Kloferová – M. Šipková (eds.): *Život ve slovech, slova v životě* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 182–190

SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Vladimír – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – OLIVA, Karel – WITKOWSKI, Teodolius

1973 „Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky“; *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* 14, s. 30–218

ŠTĚPÁN, Pavel

2016 *Pomístní jména v Čechách z pohledu slovotvorného* (Praha: Academia), s. 146–147

ŠTĚPÁNEK, Miroslav

1967 „Plužina jako pramen dějin osídlení. Příspěvky k dějinám osídlení 1“, *Československý časopis historický* 15, s. 725–746

1968 „Plužina jako pramen dějin osídlení. Příspěvky k dějinám osídlení 2“, *Československý časopis historický* 16, s. 247–274

ŠRÁMEK, Rudolf

2010 „Soupis pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, jejich druhové znaky, příprava a koncepce lexikografického zpracování (v letech 1964–1993)“; *Acta onomastica* 51, č. 1, s. 10–47

ŠÍPKOVÁ, Milena

2010 „Pomístní jména a jejich zpracování ve Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku“; *Acta onomastica* 51, č. 1, s. 48–78

UTĚŠENÝ, Slavomír

1966 „Ještě k Dílům a Padělkům“; *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* 7, s. 23–27

VALČÁKOVÁ, Pavla

2008a „Názvy některých délkových a plošných měr ve slovanských jazycích“; *Slavia* 77, sešit 1–3, s. 211–219

2008b „K etymologii stsl. корьсь dutá míra“; *Varia Slavica*, s. 217–220